

**KOGNITYVIOMIS SCHEMOMIS APIBRĖŽIANT
POZICIJAS MOKESČIŲ POLITIKOS
IR ABORTŲ UŽDRAUDIMO KLAUSIMAIS
LIETUVOJE: TEISINGUMO SAMPRATOS
IR EFEKTYVUMO MATAI**

IEVA PETRONYTĖ

Pasitelkiant Lietuvos politikos moksluose dar netaikytą kognityvių schemų konceptą, straipsnyje aiškinamasi, kaip susiformuoja piliečių nuostatos politikos klausimais: pristatomi pirmieji empirinio Lietuvos gyventojų mąstymą apie politiką formuojančių latentinių struktūrų tyrimo rezultatai. Analizuojant pusiau struktūruotų interviu, kuriuose informantai prašomi pagrįsti savo pozicijas dviem aktualiais – progresinių mokesčių įvedimo ir abortų uždraudimo – politikos klausimais, duomenis, aptiktos aštuonios nuostatos minėtais klausimais formuojančios schemas. Straipsnyje aptariami šių schemų dėmenys, struktūros, tarpusavio ryšiai ir pamažu atsiskleidžiantis lietuvių politinio mąstymo peizažas.*

Ieva Petronytė – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto doktorantė (el. paštas: ieva_petronyte@yahoo.com).

© Ieva Petronytė, 2011

Straipsnis įteiktas redakcijai 2011 m. spalio 1 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2011 m. lapkričio 8 d.

* Už pagalbą atliekant kokybinius interviu ir juos šifruojant autorė dėkoja VU TSPMI lyginamosios politikos magistro programos studentams: Akvilei Kazlauskaitei, Andriui Vyšniauskui, Audriui Makauskui, Augustei Meškytei, Dominykui Narbutui, Egidijui Mardosui, Eglei Žalimaitei, Ignui Krasauskui, Justinai Malašauskaitei, Karoliui Kauptiniui, Marijai Dautartaitei, Mariui Markuckui, Rugilei Trumpytei, Simonai Jakubynaitei ir Stasiui Vaitoniui.

Ivadas

Esminiu atstovaujamosios demokratijos principu be didesnių ginčų įvardijamas piliečių norų bei nuostatų ir jų atstovų įgyvendinamos viešosios politikos atitikimo užtikrinimas. Iš čia kildinamas ir atstovaujamosios demokratijos idealas – vyriausybės politikos sutapimas su piliečių valia¹. Siekdami būti išrinkti ir neprarasti populiarumo politikai stengiasi atsižvelgti į viešąją nuomonę, prisiderinti prie visuomenės nuostatų pokyčių. Tačiau kaip šios piliečių nuostatos, nuo kurių daugiau ar mažiau tiesiogiai ar netiesiogiai priklauso visas demokratinės šalies gyvenimas, susiformuoja? Nuo ko priklauso, ką žmonės mano konkrečiais politiniais klausimais, kokią politiką palaiko, o kokiai prieštarauja?

XX a. viduryje atlikti visuomenės nuostatų tyrimai atskleidė nuostatų neturėjimo (angl. *non-attitudes*) ir nestabilumo problemą². Iš tiesų nereikia tikėtis, kad paprasti piliečiai iš anksto susidarytų tvirtas nuostatas visais kasdien išskylančiais politinio gyvenimo klausimais – tam paprasčiausiai trūksta laiko ir informacijos. Tačiau užklaustas žmogus vis vien sugeba skubiai suformuoti ir išreikšti savo pažiūras³. Galimas šio reiškinio aiškinimas grįstas idėja, į sociologijos bei politikos mokslus imigravusia iš psichologijos lauko⁴: neturėdami išankstinės nuomonės tam tikru klausimu, žmonės įdarbina kognityvias schemas (arba žinių struktūras, tam tikrus relevan-

¹ Thomassen Jacques, „Empirical Research into Political Representation: Failing Democracy of Failing Models?“, Miller Warren, Jennings Kent and Mann Thomas (eds.), *Election at Home and Abroad*, Michigan: University of Michigan Press, 1994.

² Converse Philip, „The Nature of Belief Systems in Mass Publics“, David Apter (ed.), *Ideology and Discontent*, 1964.

³ Kumlin Stefan, „Ideology-driven opinion formation in Europe: The case of attitudes towards the third sector in Sweden“, *European Journal of Political Research* 39, 2001, p. 487.

⁴ Iš esmės tokį aiškinimą pateikia jau racionalaus pasirinkimo teorijos klasikas Anthony Downsas: Downs Anthony, *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper Collins Publishers, 1957.

tiškus žinojimo rinkinius⁵), leidžiančius suformuoti nuostatą vienu ar kitu konkrečiu klausimu. Šio mechanizmo esmė – naujas klausimas interpretuojamas pagal jau turimą, subjektyviai tinkamiausią schemą, kuria remiantis užpildomos spragos – su(si)formuojama nuostata, pozicija tam tikru klausimu. Tačiau čia pat kyla klausimas, būtent kokios yra tos naudojamos žinių struktūros, žinojimo rinkiniai?

Nors šis klausimas politikos mokslininkams, besidomintiems politinių nuostatų formavimusi, rūpi jau seniai, jis vis dar yra aktualus – XX a. viduryje užvirusi diskusija tebėra gyvybinga, joje vis dar pateikiama naujų argumentų. Vis dėlto pastaruoju metu daugiau ar mažiau sutariama, kad Vakarų visuomenėse politinių nuostatų formavimąsi galima paaiškinti politine ideologija, ideologinėmis schemomis: tai, kokias nuostatas pilietis susiformuoja konkrečiais politiniais klausimais, priklauso pirmiausia nuo to, kokią ideologinę schemą jis taiko. Įrodyta, kad stabiliose partinėse sistemose, pasižyminčiose labai aiškiais ir vienodais ideologinių konfliktų suvokimais, šis ideologijų poveikis suformuojamoms nuostatoms yra ypač stiprus⁶. Tad bent jau Vakarų demokratijų atveju aiškumo šiame tyrimų lauke vis daugiau. Tačiau kaip tuomet su pokomunistinėmis visuomenėmis, negalinčiomis pasigirti nei dideliu partinių sistemų stabilumu⁷, nei ideologinių preferencijų pastovumu (tą atspindėtų ir didelis rinkėjų elgsenos kaitumas⁸, didžiulis kontrastas su Vakarų demokratijomis, kuriose partinės identifikacijos bei prisirišimai prie partijų – ne tik

⁵ Kol kas kognityvią schemą naudinga suprasti pasitelkus šį plačiausią jos apibrėžimą, kurį pateikia James H. Kuklinski, Robert C. Luskin ir John Bolland: Kuklinski James H., Luskin Robert C., Bolland John, „Where is the Schema? Going Beyond the „S“ Word in Political Psychology“, *The American Political Science Review* 4 (85), 1991, p. 85.

⁶ Kumlin, p. 509.

⁷ Birch Sarah, „Electoral Systems and Party System Stability in Post-Communist Europe“. Pranešimas 97-ajame metiniame *American Political Science Association* susitikime, San Francisco, 2001 08 30–09 02, <<http://www2.essex.ac.uk/elect/database/papers/SBvolatility.pdf>>, 2011 03 02.

⁸ Pavyzdžiui, Epperly Brad, „Institutions and Legacies: Electoral Volatility in the Post-Communist World“. Pranešimas skaitytas metiniame MPSA Annual National Conference susitikime, Chicago, IL, 2008 04 03, <http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/2/6/8/1/2/p268123_index.html>, 2009 10 10.

apibendrintu, bet ir individualiu lygmeniu – tvirčiausi, mažiausiai kintantys politiniai įsitikinimai⁹)? Kaip tuomet su visuomenėmis, kuriose, imant Lietuvos pavyzdį ir net neįpinant elito – politinių partijų nuostatų, nuoseklus gyventojų ideologinis mąstymas kairės – dešinės dimensijoje apskritai neišreiškiamas¹⁰? Visi šie bruožai rodytų, kad ideologinių schemų aiškinamoji galia pokomunistinėse visuomenėse, jei apskritai ir yra, tai gerokai mažesnė. Tad kaip, kokiomis schemomis remiantis ir nuo ko priklausant nuostatos politiniais klausimais susiformuoja šiame regione?

Atsakant į užduotą klausimą, šiame straipsnyje žengiamas pirmas žingsnis taikant kognityvių schemų teorijas Lietuvoje: pristatomas bandomasis tyrimas, kuriame, pasitelkiant schemų teorijų perspektyvas, atskleidžiamos latentinės struktūros, formuojančios lietuvių poziciją dviem aktualiais – valstybės mokesčių politikos ir abortų uždraudimo – klausimais. Tad tolesniame tekste pirmiausia glaustai, tik kiek tai reikalinga empiriniam tyrimui, pristatoma schemų teorijų prieiga, pagal jos principus sukonstruotas tyrimo metodas ir galiausiai – patys tyrimo rezultatai. Šie ne tik atskleidžia lietuvių pozicijų minėtai dviem politikos klausimais variacijas, bet ir leidžia kelti hipotezes apie bendras lietuvių politines nuostatas formuojančias struktūras ir brėžti ateities tyrimų gaires.

1. Dekonstruojant politinę mąstyseną: pagrindiniai schemų teorijų priegios principai

Šiame straipsnyje pristatomas empirinis lietuvių nuostatų politiniais klausimais formavimosi tyrimas remiasi kognityvių schemų koncep-

⁹ Dalton Russell J., *Citizen Politics in Western Democracies: Public Opinion and Political Parties in the United States, Great Britain, West Germany, and France*, Chatham: Chatham House Publ., 1988, p. 184.

¹⁰ Žiliukaitė Rūta, Ramonaitė Ainė, „Vertybinės nuostatos ir rinkėjų balsavimas“, Ainė Ramonaitė (ed.), *Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos*, Vilnius: Versus aureus, 2009, p. 146.

tu ir jį lydinčiomis teorijomis¹¹. Nors pastarosios Lietuvos politikos moksluose ir nebuvo anksčiau taikytos, išsamiai jų čia pristatyti neleidžia straipsnio apimtis ir tikslas. Tad šiame skyriuje tik pačiais bendriausiais bruožais nusakoma pati kognityvi schema, jos veikimo mechanizmas ir ja grindžiamų teorijų išskirtinumas.

Kaip minėta, kognityvi schema – tai tam tikra mentalinė struktūra, padedanti individams organizuoti ir interpretuoti informaciją. Jos perspektyvoje žmonės traktuojami kaip „kognityvūs šykštuoliai“ (angl. *cognitive misers*), neturintys galimybių nuodugniai apsvarstyti visą gaunamą informaciją, tad jai greičiau ir paprasčiau „apdoroti“ pasitelkiantys užuominas į jau atmintyje sukauptas žinias. Vienos iš tokių galimų užuominų arba kognityvių šaukinių (angl. *shortcuts*) ir yra schemos (kitus tokius kognityvius šaukinius reprezentuotų, pavyzdžiui, stereotipai¹²; beje, kartais stereotipais palaikomos visos schemos¹³, nors taip sugretinti labiau galima tik kai kurių pogrupių schemas).

Į politikos mokslus kognityvios schemos samprata iš psichologijos studijų buvo perkelta ir didžiausią pagreitį įgijo aštuntajame–devintajame praėjo amžiaus dešimtmetyje (Roberto Axelrodo, Stanley Feldmano ir jo kolegų darbai, bene sistematingiausiai kognityvinių

¹¹ Šiame straipsnyje, laikantis argumentuotos Reid Hastie pozicijos, prioritetas teikiamas ne vienos bendros schemų teorijos, o pliuralistiniam schemų teorijų supratimui: nors kai kurie autoriai atsargiai ar ne taip atsargiai ir vartoja schemų teorijos terminą (pvz., Axelrod Robert, „Schema Theory: An Information Processing Model of Perception and Cognition“, *American Political Science Review* 4 (67), 1973, p. 1249; Conover Pamela J., Feldman Stanley, „How People Organize the Political World: A Schematic Model“, *American Journal of Political Science* 28, 1984, p. 95–126), jo siūlytina atsisakyti, pripažinus, kad skirtingų autorių, priskiriamų šiai teorijai, darbas trūksta vientisumo (Hastie Reid, „A Primer of Information-Processing Theory for the Political Scientist“, Lau R. R., Sears D. O. (eds.), *Political Cognition: The 19th Annual Carnegie Symposium on Cognition*, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1986, p. 21.

¹² Oskamp Stuart, Schultz P. Wesley, *Attitudes and Opinions*, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 2005, p. 29; Conover, Feldman, p. 96; Kendra Cherry, „What Is a Schema?“, *Psychology Dictionary*, <http://psychology.about.com/od/sindex/g/def_schema.htm>, 2011 02 26.

¹³ Kumlin, p. 489, 510.

schemų taikymą ir jo galimybes politikos moksluose analizavęs 19-tasis Carnegie'o simpoziumas¹⁴). Tad jau nuo to laiko atliktuose tyrimuose galima ieškoti ir konkrečių politikos srityje taikomų kognityvių schemų pavyzdžių. Viena vertus, minėtinos tokios politinių ideologijų (daugiau ar mažiau tradicine prasme) principais grįstos pasaulio suvokimo struktūros kaip „neokonservatizmas“, „laisvąja rinka grįstas konservatizmas“ ir pan. Pastarąja, pavyzdžiui, mąstantis individas laikosi prieš vyriausybės būtinumą nukreipto požiūrio, pabrėžia veikimo laisvės poreikį įgyvendinant verslo interesus ir renkasi atitinkamas pozicijas politikos klausimais (pavyzdžiai iš P. J. Conover ir S. Feldmano tyrimo¹⁵). Beje, čia reiktų paminėti, kad schemas lygiai taip pat gali būti nuosekliai (paties individo, o ne ekspertiniu vertinimu) susijusios kitos įsitikinimų sistemos – religinės, bendrapasaulėžiūrinės. Kita vertus, atskleidžiant tai, kad kognityvios schemas gali nebūtinai būti grindžiamos nuoseklia įsitikinimų sistema¹⁶, galima duoti tokį pavyzdį kaip Richardo R. Lau tirtas kandidatus renkantis pasitelkiamas schemas: „asmenybės“, „pozicijos konkrečiais klausimais“ ir kitas, kurias taikant kandidatai vertinami visiškai

¹⁴ Axelrod, *op. cit.*, Feldman Stanley, „Structure and Consistency in Public Opinion: The Role of Core Beliefs and Values“, *American Journal of Political Science* 36, 1988, p. 416–440; Conover, Feldman, *op. cit.*; Lau Richard R., Sears David O., eds., *Political Cognition: The 19th Annual Carnegie Symposium on Cognition*, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1986. Su trumpa pirmųjų darbų, kuriuose kognityvios schemas konceptas buvo perkeltas į politikos mokslus, apžvalga galima susipažinti Lau R. R., Sears D. O., „An Introduction to Political Cognition“, Lau Richard R., Sears David O. (eds.), 1986, p. 6.

¹⁵ Conover, Feldman, *op. cit.* Ypač atkreipti dėmesį į p. 122 ir 118.

¹⁶ Aiškumo dėlei galima atskirai atkreipti dėmesį į įsitikinimų sistemų ir kognityvių schemų skirtumus. Nors dalis kognityvių schemų gali būti paremtos įsitikinimų sistemomis ir net pasitaikyti praktikoje per pastarųjų apraiškas, šios sąvokos turi atskiras teorines ištakas, vartojimo kontekstus, o sugretinus – gana aiškiai skiriasi tam tikru dinamikos aspektu: įsitikinimų sistemos apima tam tikrus tikėjimų rinkinius, kognityvios schemas dar įtraukia ir taisykles, kaip pagal šiuos rinkinius (ir į juos) turėtų būti įtraukiami nauja informacija bei argumentai. Žiūrėti, pavyzdžiui, Weakliem David L., „Public Opinion, Political Attitudes, and Ideology“, Hicks Alexander, Schwartz Mildred A. (sud.), *The Handbook of Political Ideology: States, Civil Societies and Globalization*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 239.

skirtingu požiūriu, pagal visiškai skirtingus parametrus; tai atitinkamai lemia ir besiskiriančius realius pasirinkimus balsuojant¹⁷. Taigi schemas populiariai galėtų būti suprantamos ir kaip įvairūs „filtrais“ ar „akiniais“ – užsidėjus skirtingus, matomas (ir reflektuojamas) pasaulio vaizdas gerokai pasikeičia.

Aiškumo dėlei kognityvių schemų funkcijos sąlyginai sudėliotinos ir atskirtinos pagal dvi veikimo, informacijos tėkmės kryptis¹⁸. Viena vertus, kognityvi schema padeda suprasti realybę, naują informaciją selektyviai (!) organizuoti mintyse į prasmingą struktūrą – kuo schema labiau išplėtotą, tuo daugiau informacijos gali būti ją naudojant tarpusavyje susieta (naujos informacijos apsvarstymas: kas ir kaip bus įsiminta), kuo schema stipresnė (kuo labiau individas tiki jos teisingumu), tuo sunkiau griaunantiems aplinkos faktams ją pakeisti ar atmesti¹⁹. Kita vertus, schema kartu gelbsti ir situacijoje, kurioje turimą informaciją reikia pritaikyti naujomis aplinkybėmis (įsimintos informacijos pateikimas: kaip, kokiame kontekste ir kuri įsiminta informacija bus vėl pateikiama prireikus – svarstant naują klausimą, sprendžiant problemą). Taigi pirmiausia schema, kaip pagalbinis įrankis, padeda individams susiorientuoti sudėtingame pasaulyje ir jį įprasminti, o jos, kaip kognityvaus šaukinio, savybė kompensuoti žinių ir dėmesio trūkumą taip „užpildant“ trūkstamos informacijos spragas²⁰ paverčia schemą ir jos veikimą grindžiančias teorijas viena

¹⁷ Lau Richard R., „Political Schemata, Candidate Evaluations and Voting Behavior“, Lau Richard R., Sears David O. (eds.), *Political Cognition: The 19th Annual Carnegie Symposium on Cognition*, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1986, p. 105.

¹⁸ Šis tolesniam tyrimui naudingiausias grupavimas nesunkiai inkorporuoja įvairiausias autorių minimas schemų funkcijas: Conover, Feldman, p. 96–97; Hamill Ruth, Lodge Milton, „Cognitive Consequences of Political Sophistication“, Richard R. Lau, Sears David O. (eds.), *Political Cognition: The 19th Annual Carnegie Symposium on Cognition*, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1986, p. 69; Kuklinski, Lusk, Bolland, p. 1342; Lau, p. 104, 106.

¹⁹ Apie schemų veikimo ir kaitos mechanizmą detaliau žiūrėti: Axelrod, *op. cit.*

²⁰ Lau Richard R., Redlawsk David P., „Advantages and Disadvantages of Cognitive Heuristics in Political Decision Making“, *American Journal of Political Science* 4 (45), 2001, p. 952; Conover, Feldman, p. 96–97.

geriausių prieigų politinei mąstysenai ir, konkrečiau, nuostatų ir nuomonių politikos klausimais susiformavimui paaiškinti.

Bendriausiais bruožais nusakant schemas veikimo mechanizmą, dar pridėtina, kad kiekviena atskira kognityvi schema, kaip apibendrinami teigia R. R. Lau, R. A. Smithas ir S. T. Fiske, susideda iš kategorijos etiketės, charakteringo akstino srities apibūdinimo, prototipinio pavyzdžio ir tarpusavio ryšių tarp visų šių elementų²¹. Praplečiant minėtų autorių aiškinimą M. Lodge'o ir M. McGraw bei R. Hastie argumentais²² – šie tarpusavio ryšiai suformuoja (dėl kontroversiškos politikos sferos prigimties ir jos svarbos kasdieniame gyvenime, tikėtina – gana sudėtingus) prasmingus reikšmių ir asociacijų tinklus. Bet kuriam iš minėtų elementų pradėjus veikti kaip raktui konkrečioje situacijoje aktyvinant schemą (vartojant kognityvių schemų teorijų terminiją – „patenkinus įeigos sąlygas“), būtent šiais reikšmių tinklais (beje, turinčiais ir hierarchijos bruožų – tai yra, jungiančių kategorijas nuo bendriausių, abstrakčių iki konkrečių, labai specifinių) – ir „keliaujama“ svarstant informaciją.

Taigi schemas kaip kognityvios žinių struktūros padeda individams prasmingai suvokti pasaulį, o kaip analitinis konceptas – suprasti, kaip ir kodėl žmonės apsisprendžia (ir pasielgia) konkrečiu būdu²³. Lankstesnė už kitas politinės informacijos svarstymo teorijas schemų prieiga leidžia įvairesnę ir, teigiama, adekvatesnę rinkinių, per kuriuos argumentuojama, apsvarstoma politinė informacija, pasiūlą. Pirmiausia – schemų prieiga leidžia matyti politinę mąstyseną ir kartu gyventojų prioritetus konkrečių politikų atžvilgiu ne tik kaip tiesioginę ideologinių nuostatų išvestinę, bet ir kaip galimus kitų įdarbinamų kognityvių struktūrų (grindžiamų pamatinių įsitikinimų sistemomis ar vertybėmis) padarinius. Taigi už prasmingo mąstymo

²¹ Lau Richard R., Smith Richard A., Fiske Susan T., „Political Beliefs, Policy Interpretations, and Political Persuasion“, *Journal of Politics* 3 (53), 1991, p. 646.

²² Lodge Milton, McGraw Kathleen M., „Where is the Schema? Critiques“, *American Political Science Review* 4 (85), 1991, p. 1358–1364; Hastie, p. 19–22.

²³ Lodge, p. 1364.

ribų neišmetamos ne tradicinės, alternatyvios, politines nuostatas formuojančios kognityvios sistemos (ypatingą reikšmę politikos mokslo srityje turi įgijo sprendžiant ginčą dėl to, ar tik išprusę ir pagal liberalizmo–konservatizmo skalę mąstantys individai turi prasmingas politines nuostatas (Philipo E. Converse'o ir Roberto Lane'o stovyklų ginčas)). Panašiai kognityvių schemų prieiga vertintina už tai, kad ne tik leidžia alternatyvius pažintinius rinkinius (o tai leidžia suprasti ir paaiškinti gerokai didesnės visuomenės dalies mąstyseną), bet ir praturtina senųjų suvokimą: akcentuojant pirmiausia šaukinio funkciją, leidžiamos skirtingos atskirų schemų struktūros, tai yra, vidiniai schemas tarpusavio ryšiai tarp elementų gali būti specifiniai kiekvienai schemai (tarkim, liberalizmo ir konservatizmo schemas nebūtinai turi būti viena kitos atspindžiai), be to, būdamos jautresnės vidinėms ryšių logikoms, šios kognityvios struktūros leidžia subtiliau diferencijuoti ir pagrindines politines ideologijas – tarkim, išskirti kelis liberalizmo variantus, skirtingai struktūruojančius pasaulio suvokimą²⁴. Galų gale, kognityvių schemų teorijos, kuriose užfiksuotas sudėtingas šių struktūrų kaitos mechanizmas, leidžia į individą pažvelgti kaip į savarankišką būtybę, tiesiogiai, akiai ir nesvarstant neabsorbuojančią bet kokios aplinkos informacijos.

Labai paprastinant, glaudžiant diskusijas ir detaliau negrindžiant, galima apibendrinti kelias pagrindines kognityvios schemas savybes. Pirmiausia – universalumą: mąstymo procese ją pasitelkia visi, kad ir kokio būtų išsilavinimo, domėjimosi politika lygio ir pan. (tiesa, nuo šių veiksmų gali priklausyti schemas išsamumas – vidinė jos struktūra ir panaudojimo platumas). Antra, kognityvi schema įgyjama asmenybei formuojantis ir ilgainiui arba išvis nekinta, arba kinta labai minimaliai (tam, kad būtų atmesta, reikia nuolat stipriai ją paneigti; ir vis dėlto manoma, kad net ilgalaikis nusivylimas jos praktiniu pritaikomumu labiau veda į kognityvios schemas modifikavimą, o ne į

²⁴ Conover, Feldman, p. 100.

atmetimą²⁵). Galiausiai – pripažįstama, kad kiekvienas žmogus gali turėti ne vieną konkrečioje situacijoje pritaikomą kognityvią schemą (vis dėlto – ir ne daugiau nei kelias²⁶), o jų taikymas priklauso nuo tam tikrų veiksnių: pavyzdžiui, konkrečios schemos iš turimo „rinkinio“ didesnė tikimybė būti aktyvintai priklauso ne tik nuo jos tinkamumo, bet ir nuo individo pasitikėjimo ja, neseno naudojimo ir pan. Šioje vietoje aplinkos poveikis jau pripažįstamas (kaip galimybė vieną kurią iš turimų schemų išryškinti, sutelkti į ją dėmesį), tačiau tai tik suteikia kognityvių schemų konceptui ir pačiai teorijai daugiau išsamumo ir nuoseklumo, o pažvelgus iš kitos pusės – labai suaktualina tyrimus: mat nuo žmonių turimų schemų priklauso, į kokius argumentus telktinas dėmesys prasmingai komunikuojant viešąsias žinutes.

Šiomis trumpomis pastabomis baigus glaustą pagrindinių kognityvių schemų ir jas nagrinėjančių teorijų bruožų pristatymą, kitame skyriuje dėmesys sutelkiamas į empirinį kognityvių schemų tyrimą: pristatomi konstruojamos metodikos principai ir jais paremtas konkretus tyrimas Lietuvoje.

2. Metodologinės pastabos

Nors empirinių kognityvių schemų tyrimų ir nėra labai daug, juose taikomų metodų įvairovės nestinga: pasitelkiami tiek kiekybiniai (klasterių išskyrimas, faktorinė analizė ar tam tikra specifinė kiekybinių metodų atmaina – klausimų rūšiavimo metodas (*Q-sort*)), tiek kokybiniai (nestruktūruoti ar pusiau struktūruoti interviu), tiek mišrūs ar eksperimento metodai. Šiame tyrime, atsižvelgiant į tai, kad lietuvių nuostatas politiniais klausimais formuojančių kognityvių struktūrų ieškoma atmetant bet kokius išankstinius apribojimus (tai yra, nedarant išankstinės prielaidos, jog nuostatas lemia konkre-

²⁵ Jau minėtas R. Axelrod straipsnis: Axelrod, *op. cit.*

²⁶ Lau, p. 96.

čios pasaulėžiūros sistemos ir būtent jų netikrinant), dėl tikslesnio variacijos atskleidimo susisiaurinant iki poros politikos klausimų ir domintis pirmiausia kognityvių schemų turiniu, vadinasi, atmetant kiekybinius, kokybinius nestruktūruotus ir kol kas tik keliais elementais pritaikant eksperimento metodus, konstruojamas ir taikomas kokybinis metodas – pusiau struktūruoti interviu.

Šešiolika tokių interviu buvo atlikta 2010 m. spalio 26–31 dienomis. Atsižvelgiant į pirmiau dėstytą schemų universalumo principą, ypatingų informantų atrankos kriterijų šiame bandomajame tyrime nebuvo išskirta, vis dėlto kartu siekta aprėpti didesnę sociodemografinę variaciją (tyrime dalyvavusiųjų portretus pagal šias charakteristikas galima matyti antrame priede)²⁷. Iš kitų pirmiau minėtų teorinių dėsnių išvestos konkrečios metodologinės gairės: pripažįstant ir siekiant atskleisti schemų daugiastuktūriškumą (nežinant konkrečių jos komponentų), daug dėmesio skirta pačiam individų informacijos svarstymo procesui – svarbiausioms sąvokoms, vartojamoms kategorijoms, ryšiams tarp jų, net žodynui (tam respondentų prašyta garsiai grįsti savo pozicijas); paisant schemų koegzistavimo ir stabilumo prielaidų, matuotas atskirų schemų stiprumas, tai yra, fiksuotas atsakymų greitis²⁸, eksperimentuojant – šiek tiek provokuota (informantams išsakyti savo nuomonę, kotrargumentuota ir stebėta reakcija – schemos pakeitimas ar išlaikymas). Tačiau atskirai pabrėžtina, jog bene svarbiausia metodologinė prielaida, daroma šiame tyrime, susijusi su mąstymo struktūros atspindėjimu kalboje. Kitaip tariant, prašant informantų kuo išsamiau garsiai grįsti savo atsakymų logiką preziumuojama, jog jų kalba atspindi mąstymo procesus – kitaip tariant, leidžia atsekti naudojamą kognityvią schemą.

²⁷ Vis dėlto stengiantis rasti informantų, galinčių išsamiai grįsti savo pasirinkimus politikos klausimais, tyrime padidėjo labiau išsilavinusių respondentų skaičius. Tačiau, kaip matyti iš vėlesnio tyrimo, tai ne tik nesutrukdė apčiuopti įvairių kognityvių schemų, bet ir leido išsikelti keletą naujų hipotezių.

²⁸ Sparčiau pradėdami formuluoti atsakymai, remiantis Johno N. Bassilio ir kitų tyrimais, parodo didesnę schemos prieinamumą ir tvirtumą. Pavyzdžiui, Bassili John N., „Response Latency versus Certainty as Indexes of the Strength of Voting Intentions in a CATI Survey“, *Public Opinion Quarterly* 57, 1993, p. 54–61.

Lietuvos gyventojų politines nuostatas formuojančioms struktūroms atskleisti buvo parinkti du klausimai, prašantys respondentus pagrįsti savo poziciją progresinių mokesčių įvedimo bei abortų uždraudimo klausimais²⁹. Tai argumentuojama, viena vertus, šių klausimų svarba – pritarimas arba nepritarimas tam tikrai valstybės mokesčių politikai tradiciškai žymi skirtingas politines ideologijas (taigi tyrime duoklė atiduodama ir joms), o pozicija abortų uždraudimo klausimu, remiantis JAV atliktais tyrimais, apskritai yra svarbiausias veiksnys tiriant rinkimines preferencijas, mat geriausiai leidžia nuspėti kandidatų pasirinkimą³⁰. Net ir darant išlygą dėl pozicijos abortų uždraudimo klausimais tokios pat didelės svarbos nuspėjant kandidatų pasirinkimą Lietuvoje, šiam klausimui teiktina reikšmė kaip galbūt vienam geriausiai struktūruojančių pozicijas politinių diskusijų lauke. Tad šiuo pasirinkimu tikimasi maksimalios įvairiausių kognityvių schemų taikymo variacijos. Kita vertus, šie du klausimai tyrimui tinkami ir dėl atskleidžiamų labai skirtingų politikos sričių (vienam akcentuojant daugiau ekonominę, kitam – moralinę sferą, tad, tikėtina, jog svarstant juos bus pasitelkiamos skirtingos schemas ir taip vėlgi plečiama apčiuopiama variacija), ir galiausiai – dėl savo „neuzterštumo“ (abu tyrime buvo pateikti pirmieji, todėl, tikėtina, išvengia automatinio pirmisiais klausimais aktyvintos kognityvios schemas taikymo; tiesa, šiuo atžvilgiu vis dar atkreiptinas dėmesys į schemų tarpusavio sąsajas).

Taigi pristačius tyrimo metodologijos suponuojamus lūkesčius – pagal galimybes plačios kognityvių schemų variacijos atskleidimą neprimetant jokių išankstinių apribojimų jas sudarančioms įsitikini-

²⁹ Siekiant išvengti bet kokie galimo „irėminimo“, pateiktos kuo neutralesnės formulotės: „Netrukus išgirsite klausimus, kuriais daugelis žmonių turi labai skirtingas nuomones. Prašome garsiai pagalvoti ir pasakyti, ką Jūs manote šiais konkrečiais klausimais. Kodėl? Prašome kuo išsamiau pagrįsti savo atsakymą. Taigi ar Jūs sutiktumėte, kad Lietuvoje būtų įvestas progresinis gyventojų pajamų mokesčio tarifas? Lietuvoje būtų uždrausti abortai?“

³⁰ Abramowitz Alan I., „It's Abortion, Stupid: Policy Voting in the 1992 Presidential Election“, *The Journal of Politics* 57 (1), 1995, p. 176–186.

mų sistemoms – ir pripažįstant šio bandomojo tyrimo ribas, neleidžiančias daryti išvadų apie bendrą aptiktų struktūrų paplitimą, dėmesys nukreiptinas prie pačių tyrimo rezultatų.

3. Politinės lietuvių mąstysenos povandeniniai kontūrai: kas slypi po nuostatomis mokesčių politikos ir abortų uždraudimo klausimais

Ankstesniuose skyriuose apsibrėžus terminus ir išaiškinus konkrečius pasirinkimus, šiame skyriuje pristatomi ir analizuojami bandomojo tyrimo rezultatai: išskleidžiama aptikta kognityvių schemų dviem politikos klausimais – progresinių mokesčių įvedimo ir abortų uždraudimo – įvairovė, bendrais bruožais nubrėžiamos šių schemų vidinės struktūros, remiantis tyrimo duomenimis, keliamos hipotezės apie schemų priklausomybę nuo sociodemografinių veiksnių, santykinį stiprumą ir tarpusavio sąsajas.

Atlikus pusiau struktūruotų interviu analizę, informantų pozicijos dviem politikos klausimais buvo atitinkamai sugrupuotos pagal dėstytą argumentaciją (ne tiek pagal pačią išreikštą poziciją, bet pagal dėstymo ir mąstymo logiką). Tokiu būdu kiekvienu klausimu gautos keturios bendros argumentavimo struktūros, besitelkiančios apie atitinkamas kategorijas (dėl joms teikiamos padėties atsakymuose, galima teigti, sudarančios kognityvių schemų šerdis). Valstybės mokesčių politikos – progresinių mokesčių – klausimu tokiomis šerdimis tapo socialinis teisingumas, racionalus politikos efektyvumo vertinimas, pasiekimų teisingumas ir lygybe remtas teisingumas. Antruoju, abortų uždraudimo, klausimu netikėtai išryškėjo ta pati politikos pasekmių efektyvumo vertinimo schema, tačiau greta jos ir kitos – katalikiškosios pasaulėžiūros, individualizmo (besitelkiant apie „apsisprendimo teisės“ kategoriją), ir bendresnė humanizmo (šiuo terminu čia pirmiausia akcentuojamas žmogaus, jo gyvybės vertės iškelimas) struktūros. Visi šią analizę grindžiantys empiriniai duomenys pateikiami lentelėse 1 priede.

Atidžiau pažvelgus į šias išskirtas informantų taikytų kognityvių schemų struktūras matyti ne tik susiklojančios kategorijos ir jų vertinimai, bet ir įvairios vidinių ryšių variacijos. Pirmojoje nusakant poziciją progresinio pajamų mokesčio klausimu taikomoje schemoje, kaip ir galima nuspėti iš pavadinimo, svarbiausia – socialinio teisingumo sąvoka. Tiesa, ji pati tiesiogiai nereflektuojama, o įvardijama (iš čia ir variacijos), pavyzdžiui, per solidarumą (interview ištrauka nr. 2 1-ame priede), visuomenės atsakomybę (interview ištrauka nr. 1 ten pat), santykinės uždarbio reikšmės esant skirtingiems pajamų lygiams idėją (interview ištraukos nr. 3, 4, 7 ir 8). Vieną iš tokių schemas atmainų (matomą interview 8-oje ištraukoje), grindžiamą krikščioniškuoju solidarumu, dėl išskirtinės terminijos vartojimo („... padėk savo artimui, kuris mažiau uždirba...“) beveik būtų galima svarstyti ir kaip atskirą schemą. Vis dėlto, kadangi šiuo atveju apsiribojama tik sąvokinėmis užuominomis be kitų aiškesnių nuorodų į krikščionybės priesakais grįstą struktūrą, ji vis dėlto laikytina platesnės socialinio solidarumo schemas atmaina. Kad ir kaip būtų, visais šiais atvejais bendra jungianti struktūra – teisingumo supratimas per bendruomenę, pareigą ar poreikį padėti tiems, kuriems sekasi prasčiau, išlieka. Galiausiai taikoma tokia teisingumo samprata suformuoja ir pritariamą progresinių mokesčių įvedimui.

Kita populiari tyrimo metu išryškėjusi nuostata progresinės mokesčių sistemos klausimu formuojanti kognityvi struktūra kiek kitokia – grįsta racionalių politikos efektyvumo skaičiavimu. Būtent apie šią numanomą racionalumo, efektyvumo sampratą ir sukasi schemai priskirti atsakymai: visuose juose atsakymo į klausimą ieškoma ir jis pateikiamas atliekant tam tikrą „kainos – naudos“ analizę, tai yra svarstoma, kiek efektyviai tokia politika pasiteisintų, ir pagal tai nusprendžiama, ar jai pritarti, ar ne (interview ištraukos nr. 9–14). Vėlgi, kaip ir pirmuoju, socialinio teisingumo schemas atveju, būdingos tam tikros variacijos: kaip politikos padariniai numatomi ir „kapitalo išėjimas“ (interview ištrauka nr. 9), ir realaus uždarbio slėpimas (ištraukos nr. 11, 13 ir 14), ir tam tikras „viešosios erdvės nurimimas“,

didesnė visuomenės tarpusavio sanglauda (interviu nr. 12). Įdomu, kad šioje schemoje, priešingai nei pirmojoje, jau galima aptikti ir skirtingus iš esmės tais pačiais svarstymo principais paremto mąstymo padarinius – tai yra, nors naudojama ta pati kognityvi schema, skirtingos sukauptos informacijos, aktyvinami skirtingi jos variantai suponuoja visiškai kitus galutinius atsakymus – nuostatas dėl progresinių mokesčių (tarkime, subjektyviai politikos efektyvumą matuojant „viešosios erdvės nuraminimu“, politikai bus pritariama, matuojant nesurinktais mokesčiais ir piktnaudžiavimu – ne).

Likusiose dviejose progresinių mokesčių įvedimo klausimu išryškėjusiose argumentavimo logikose vėl grįžtama prie teisingumo, tiesa, iš esmės kitokių, sampratų. Kaip matyti iš 15–16-os interviu iškarpu, į problemą gali būti žvelgiama per tam tikrą pasiekimų prizmę: teisinga politika šiuo atveju būtų tokia, kuri įvertintų žmogaus pastangas (ištrauka nr. 15), sąžiningai atsižvelgtų į jo didesnę išsilavinimą, pasirengimą darbui, didesnes atsakomybes (ištrauka nr. 16). Taigi mokesčių politika šiuo atveju vertinama ne iš bendruomenės kaip visumos, o iš atskiro individo pozicijų (tačiau dėl skyriaus pabaigoje paaiškinamų priežasčių apie tradicinių politinių ideologijų atitikmenį, konservatyvią – liberalią skirtį tarp šių dviejų pozicijų, būtų galima galvoti tik su labai didele atsarga). Paskutinė aptikta kognityvi schema klausimo svarstymuose – tam tikras lygybe grįstas teisingumas (ištrauka nr. 17). Joje politikos alternatyva matuojama labiau pagal pasekmių pageidaujamą vienodumą visiems (svarstoma apie intervalus, kuriuos numočius kliūtų „visiem vienodai skaudžiai“³¹). Nors ši schema pasitaikė tik vieno informanto svarstymuose ir nebuvo detaliau išplėtotą, logikos išskirtinumas neleidžia jos sieti su kuria kita iš ankstesniųjų: čia nemažoma nei per bendruomenės, nei per individo pasiekimų teisės prizmę, galų gale, svarstymas apie politikos efektyvumą irgi neužbaigtas – atsakymas remiamas ne tiek politikos veiksmingumo vertinimu, kiek tam tikru tolygaus žalos paskirstymo principu.

³¹ Interviu ištrauka nr. 17.

Išskyrus šias keturias kognityvias schemas, kuriomis mąstoma apie mokesčių politikos alternatyvas, norėtusi trumpai reflektuoti jų rinkinį: nors jos išskirtos kaip keturios, pažvelgus atidžiau galima argumentuoti už jų grupavimą į savotiškas dvi „superschemas“. Vieną paremtą vertybiniais įsitikinimais, su jais susijusiomis įsitikinimų sistemomis (visi trys teisingumai), kitą – pragmatiniais apskaičiavimais, tam tikromis racionalaus vertinimo taisyklėmis. Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, kad ir pati racionalizacija gali būti laikoma tam tikru vertybiniu įsitikinimu, ir tai, kad visos šios keturios schemas iš interviu reziumuotos panašiu abstrakcijos mastu (turėdamos panašaus išsamumo lygmens posistemius), nuo empirikos pernelyg nenutoltinga ir visos keturios argumentavimo logikos šiame straipsnyje vertintinos kaip lygiagrečios. Tačiau platesniame ateities tyrimų kontekste į tai dėmesys atkreiptinas. Tuo labiau kad panaši situacija susiklosto ir tiriant politikos preferencijas antruoju klausimu.

Kaip minėta skyriaus pradžioje, tyrimo metu aptiktos ir keturios informantų nuostatos dėl abortų uždraudimo formavusios schemas. Jų apžvalgą galima pradėti nuo gana netikėtai pasikartojusios ir dažnumu kitas net aplenkusios schemas – racionalaus politikos efektyvumo vertinimo. Kaip vėl matyti iš 1 priede pateiktos 2 lentelės, šį kart politikos efektyvumo vertinimas sukosi ir apie nelegalių abortų keliamą pavojų sveikatai (interviu ištraukos nr. 25, 26, 27, 30), ir apie nepagydomų ar tėvams nereikalingų vaikų integraciją (interviu ištraukos nr. 28, 29 ir 32), ir apie tautos plėtimą (interviu ištraukos nr. 23 ir 24) bei „veiksmingesnių“ politikos alternatyvų siūlymą (per paramą šeimai, švietimą – interviu nr. 24, 31). Beje, gana vaizdžiai tyrime atsiskleidusiu „tautinio racionalumo“ politikos atveju vėlgi skirtingi efektyvumo vertinimo kriterijai (schemas variacijos) nulėmė visiškai priešingas galutines nuostatas – už ir prieš abortų draudimą. Tačiau visiems šiems grindimams bendra tendencija – vertinti net labiau moralinės sferos klausimą per racionaliai skaičiuojamo politikos efektyvumo prizmę – vėl leidžia išskirti ir pripažinti šią bendrą schemą.

Tiesa, racionalaus politikos efektyvumo vertinimo schemas pervertinti taip pat nereikėtų – mat tyrime ne dažnumu, o pirmosiomis preferencijomis ją aplenkia tradiciškai nuo diskusijų apie abortų draudimus neatskiriama individualizmo schema. Kaip nesunkiai galima nuspėti, svarbiausios kategorijos šioje schemoje tampa „individualus pasirinkimas“ ir „apsisprendimo teisė“ (interviu iškarpos nr. 33–39). Kitas dvi schemas, taip pat gana dažnas minėtose diskusijose, parodžius jų skirtumus, galima ir sujungti. Religinės katalikiškosios pasaulėžiūros schema (interviu ištraukos nr. 19–22) išskirta tik pagal patį akivaizdų katalikybės pabrėžimą informanto argumentacijoje. Kai kuriais atvejais, kai pozicija dėl abortų uždraudimo tiesiog paprastai grindžiama Bažnyčios pozicija jos nedetalizuojant (pvz., interviu ištraukos nr. 19 ir 21, pavyzdinis baigtinis pagrindimas – „Aš esu katalikė, aš gi negaliu kitokios nuomonės turėt, negu katalikų Bažnyčia skelbia“), toks atskyrimas pateisintinas labiau. O subtilesni schemas variantai, kuriuose ryškesnės pačios internalizuotos katalikiškosios dogmos, nuo kitos – bendrosios humanizmo (jai priskirtini sutrumpinti interviu ištraukose nr. 40–42) – schemas atskirtini jau tik aiškia terminija. Tad visos šios trys argumentacijos sudaro tam tikrą vientisą spektrą ir dėl to gali būti suburiamos po vienu katalikiško-sios religinės – humanizmo schemas vardu.

Būtų galima tikėtis, jog taikomos schemas, kaip ir daugelis visuomenės nuomonės tyrimų lauko kintamųjų, priklauso nuo socio-demografinių charakteristikų. Deja, nors, pavyzdžiui, socialinio teisingumo schema mąstant apie progresinius mokesčius būdingesnė pensininkams ir studentams, racionalaus politikos vertinimo – dirbantiems vyresnio ir vidutinio amžiaus informantams, katalikybėje paremtas abortų uždraudimo vertinimas – vyresniesiems, visos kitos tiek progresinių mokesčių įvedimo, tiek abortų uždraudimo politikų klausimais išskirtos schemas pristatomame tyrime nesileidžia be išlygų susiejamos su konkrečiomis amžiaus, lyties, išsilavinimo, gyvenamosios vietos ar pajamų charakteristikomis. Galbūt nemaža dalimi tai lemia nedidelė ir nelabai įvairi imtis, kurioje vyrauja išsilavinę,

jauno amžiaus ir didesnes pajamas gaunantys informantai. Kita vertus, iš karto smerkti imties parinkimo taip pat neskubėtina, nes galima manyti, kad šios charakteristikos prisidėjo ir prie palyginti gausaus aibės atskleidimo. Žvelgiant į duomenis atrodo, kad išsilavinimas praplečia akiratį ir leidžia problemą matyti iš įvairių kampų, mažiau galima stebėtis kelių schemų taikymu nusakant poziciją vienu klausimu – geriausias to pavyzdys būtų ištraukose nr. 14, taip pat 20, 26, 35 fiksuoti informantės atsakymai. Ji, atsakydama į kiekvieną klausimą, išmėgina (ar bent sumini) net kelias schemas (tačiau abiem atvejais galiausiai išryškėja tik viena dominuojanti). Taigi šis pastebėjimas leistų kelti kiek kitokią nei tikėtasi hipotezę, susijusią labiau ne su schemų turiniu, o su jų naudojimu – tai, kad aukštesnis išsilavinimas lemia gausesnę schemų taikymo asortimentą.

Užsiminus apie schemų koegzistavimą, norėtusi atkreipti dėmesį į tyrime išryškėjusias schemų tarpusavio sąsajas. Tačiau pirmiau – apie tai, ką tos sąsajos leidžia nustatyti, – apie konkrečių schemų stiprumus. Kaip minėta teorinėje dalyje, kognityvios schemas stiprumą galima išmatuoti pagal jos pasirinkimą, atsakymo greitį (kaip greitai pradeda reikšti mintis) ir pagal jos gebėjimą priimti kontrinformaciją (kitai tariant, atsilaikyti prieš provokacijas). Pagal visus šiuos kriterijus pirmojo klausimo kontekste išsiskiria socialinio teisingumo schema: ji renkama dažniausiai (nors nebūtinai visada kaip dominuojanti), formuluojama santykinai greičiausiai³², provokacijoms daugeliu atvejų nepasiduoda, nors, kita vertus, ir vienintelis ryškesnis schemų kaitos atvejis susijęs būtent su šia schema – tik ji čia figūruoja kaip laikinas provokacijai pasidavusios nenuoseklios pasiekimų schemas substitutas (žiūrėti interviu ištraukas nr. 7 ir 16: nors informantė pradeda nuo deklaruojamo sutikimo su progresiniais mokesčiais, detalizuodama savo poziciją ima darbinti pasiekimų teisingumo schemą; užklausta, kodėl tuomet progresiniai mokesčiai –

³² Keli ypač greitai socialinio teisingumo schemas pavyzdžiai – ryžtingas atsakymas 3-ioje interviu ištraukoje, greitai dėliojama argumentacija 4-oje (žiūrėti 1-ą priedą).

teisingi, ir pirmajai schemai nepasiteisinant (tyla), griebiamasi socialinio teisingumo schemas; vis dėlto dėstymo pabaigoje jos atsisakoma ir grįžtama prie pasiekimų teisingumo). O abortų uždraudimo klausimu į akis krinta racionalaus politikos efektyvumo vertinimo schema: ji dažniausia ir pasitelkiama greitai (nors, kita vertus, visos pozicijos abortų klausimu, kad ir kokia schema būtų įdarbinama, formuluojamos daug greičiau nei mokesčių politikos klausimu – galima spėti, dėl stipresnio emocinio atspalvio, sietino su klausimo moraline sritimi), jos lengvai neatsisakoma (nepasiduodama provokacijoms), ji – ir dažniausia antroji pagalbinė schema (arba vienintelė, jei neskaičiuosime jai pačiai randamų). Nuo jos pagal šias charakteristikas nedaug atsilieka ir šiek tiek retesnė, bet dažniau dominuojanti individualizmo schema. Atsižvelgiant į tuos pačius greičio matavimus, dėstymo užtikrintumą, galima teigti, kad nemažas tvirtumas (lyginant su schemomis mokesčių politikos klausimais) būdingas ir katalikiškajai – religinei bei humanistinei schemoms. O anksčiau dėstytu pagrindu jas sujungus į vieną, ši argumentavimo schema tyrime retumu jau nebeusileidžia ir individualizmui.

Ypatingas schemų tarpusavio sąsajas atskirose aptariamose politikos srityse išskirti būtų sunku, nebent gana akivaizdžią tendenciją, kai net penkiais atvejais iš septynių tirtų abortų uždraudimo klausimu taikomą individualizmo schemą dar papildo ir racionalaus politikos vertinimo schema (žr. lentelę 2-ame priede). Atskirais atvejais tai reiškia, kad argumentuojant dar ir antrąją schema sustiprinama pozicija konkrečiu politikos klausimu. Apskritai pažymėtina, kad svarstant abortų uždraudimą daug dažniau taikomos kelios schemas. Kaip minėta kalbant apie didesnę atsakymų greitį, tai gali būti susiję su ypatingu temos jautrumu bei kontroversiškumu – norint kuo valdžiau pagrįsti savo poziciją, svarstoma ir argumentuojama naudojant kelias schemas.

Schemų abiem politikos klausimais tarpusavio sąsajos ir tikėtai, ir netikėtai nėra viendimensės ir labai aiškios: pavyzdžiui, logiškai

tikėtinas racionalaus politikos efektyvumo vertinimo progresinių mokesčių ir abortų uždraudimo klausimais tęstinumas tyrimo empirikoje beveik neaptinkamas. Iš šešiolikos tyrimo atvejų nė viena iš šių schemų neužfiksuojama tik trimis. Likusiuose trylikoje interviu tęstinumo beveik paradoksaliai išvengiama: racionalaus politikos efektyvumo vertinimo schema naudojama arba tik progresinius mokesčius, arba tik abortų uždraudimą apsvarstant, o tais trimis atvejais, kai šios schemos sutampa, viena iš jų kaip tyčia nėra dominuojanti (žr. lentelę 2-ame priede). Tačiau tiesioginės sąsajos nebuvimas metodologiškai vertintinas teigiamai dėl neišsipildžiusio schemų „užteršimo“ (pirmuoju klausimu aktyvintos schemos automatinio taikymo antruoju klausimu). Viena vertus, tai gali reikšti, kad schemas rinktasi gana laisvai, antra vertus (ir labiau tikėtina), antruoju klausimu aktyvinama stipresnė schema, įveikianti pirmąją (šį argumentą paremtą ir laiku matuotas schemų stiprumas – kaip minėta, antruoju klausimu pozicijos buvo formuluojamos greičiau). Be to, tokia iš pirmo žvilgsnio, atrodytų, nelogiška eiga tik dar kartą pagrindžia atsargumą darant išvadas apie bendrą mąstymo struktūrą iš individo pozicijos vienu klausimu. Detaliau tą būtų galima iliustruoti konkrečiu informanto – 52 m. specialisto iš Panevėžio, turinčio aukštąjį išsilavinimą, pavyzdžiu: iš interviu pateiktos logikos pirmuoju klausimu tradiciškai galima tikėtis, kad jis – liberalas (interviu ištrauka nr. 15), liberaliai vertinantis ir kitas, tarp jų ir moralines politikas. Vis dėlto paaiškėja, kad abortų uždraudimo klausimu šis informantas pritaiko, atrodytų, labai neliberalią schemą – griežtą katalikiškų normų diktatą (interviu ištrauka nr. 21). Iš to dar kartą darytina išvada, apie kurią jau buvo užsiminta skyriaus pradžioje, – nereikėtų labai skubėti priskirti individus įsitikinimų sistemai pagal vieną atributą (pavyzdžiui, teisingumų kontrastą). Labiau siūlytina, laikantis Roberto Lane'o pozicijos, stebėti mąstyseną „iš apačios“, kylant iki bendro vaizdo nuo pačių skirtingiausių sričių klausimų. Taigi būtent tokia trajektorija nukreipiant žvilgsnį, iš šio tyrimo ga-

lima matyti tik kelias pasikartojančias schemų sąsajas³³, kurios dėl nedidelės tyrimo imties labiau laikytinos hipotetinėmis.

Išvados

Šiame tyrime, pristatant politikos moksluose Lietuvoje dar nenaudotą kognityvių schemų konceptą, aiškintasi, kas slypi už visuomenės nuomonės Lietuvoje dviem svarbiais politikos klausimais, kokios latentinės struktūros šią nuomonę formuoja ir ką tai galėtų reikšti. Analizuojant pusiau struktūruotą interviu, kuriuose informantai prašomi pagrįsti savo pozicijas progresinių mokesčių ir abortų uždraudimo politikos klausimais, duomenis, aptiktos aštuonios (kiekvienam klausimui – po keturias) schemas, kuriomis reiškiamą nuomonę minėtais klausimais. Įdomiausia, kad šiose aštuoniuose schemose galima atsekti dvi „superschemas“³⁴, suponuojančias galbūt ne visai tikėtas ir gana kontroversiškas išvadas.

Iš empirikos aiškėja, jog tiek apie ekonominę, tiek apie labiau moralinę politikos sritis galima mąstyti panašiomis kategorijomis: pasirodo, dalis lietuvių tiek progresinių mokesčių įvedimą, tiek ir abortų uždraudimą linkę mąstyti tomis pačiomis racionalaus politikos efektyvumo vertinimo kategorijomis. Kriterijai, suprantama, skiriasi, kaip skiriasi ir galutiniai pritarimai ar nepritarimai politikai. Galų gale ir vienos srities matymas per politikos efektyvumo prizmę nelemia atitinkamo kitos srities vaizdo. Tačiau iš esmės, kaip paaiškėja iš tyrimo, toks pragmatinis nuostatų politiniais klausimais formavimosi

³³ Tyrime stipriausios (bet nepakankamai stiprios, kad būtų pagrįsčiau įrodytos iš nedidelės imties) sąsajos pasirodė besančios tarp šių schemų: racionalaus politikos efektyvumo vertinimo ekonominėje srityje ir individualizmo moralinėje (sutapimai – trimis atvejais iš šešių) bei humanizmo ir socialinio teisingumo (atitinkamai – dviem iš trijų).

³⁴ „Superschemomis“ čia vadinamos atitinkamai atskiriamos pragmatizmo ir principinės schemas. Pastarąsias (po vieną skirtingoms politikos sritims) savo ruožtu sudaro „socialinio teisingumo“, „pasiekimų teisingumo“, „lygybe remto teisingumo“ schemas progresyviųjų mokesčių įvedimo klausimu ir „katalikiškoji religinės pasaulėžiūros“, „humanizmo“ ir „individualizmo“ abortų uždraudimo politikos klausimu.

būdas užima lygiavertę vietą šalia tradicijų suponuojamo ir literatūroje dažniausiai išryškinkamo principinio. Maža to. Peržvelgus tų pačių atskirais politikos klausimais nuomonę grindžiant taikomų schemų populiarumą, paaiškėja, jog pragmatinės ir principinių nuostatų schemas tyrime savotiškai uždengė viena kitos sritis: ekonominėje sferoje progresinių mokesčių įvedimo klausimu populiariausia svastytymo ir nuostatų formavimo schema yra grįsta socialinio teisingumo principu, o moralinėje srityje abortų uždraudimo klausimu populiariausia – racionalaus politikos efektyvumo vertinimo. Iš to galima būtų daryti tyrimo ribas kiek peržengiančią, kita vertus, ne tik platesniuose normatyvinės teorijos kontekstuose diskutuoti skatinančią išvadą apie politikos sričių ir jas žyminčių principų ribų nykimą, kuri suponuotų drąsus ekonominės srities vertinimas moraliniais idealais ir, kita vertus, į tradicinę moralės sritį besibraunantys ekonominiai mąstymo principai.

Grįžtant vėl šiek tiek arčiau paties tyrimo pažymėtina, kad, nors reprezentatyvumo ir baigtinės schemų aibės išvardijimo jam trūksta, atskleista mąstymo dviem politiniais klausimais argumentų logika gali praversti ne tik grynai instrumentiniam pagrindinių argumentų minėtai dviem klausimais logikų registravimui, bet ir gilesniam rinkėjų pažinimui, politinių nuostatų prognozavimui ir, galiausiai, prasmingesnei politinio elito ir visuomenės komunikacijai.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Abramowitz Alan I., „It’s Abortion, Stupid: Policy Voting in the 1992 Presidential Election“, *The Journal of Politics* 57 (1), 1995, p. 176–186.

Axelrod Robert, „Schema Theory: An Information Processing Model of Perception and Cognition“, *American Political Science Review* 4 (67), 1973, p. 1248–1266.

Bassili John N., „Response Latency versus Certainty as Indexes of the Strength of Voting Intentions in a CATI Survey“, *Public Opinion Quarterly* 57, 1993, p. 54–61.

Birch Sarah, „Electoral Systems and Party System Stability in Post-Communist Europe“. Pranešimas 97-ajame metiniame *American Political Science Association* susitikime, San Francisco, 2001 08 30–09 02, <<http://www2.essex.ac.uk/elect/database/papers/SBvolatility.pdf>>, 2011 03 02.

Conover Pamela J., Feldman Stanley, „How People Organize the Political World: A Schematic Model“, *American Journal of Political Science* 28, 1984, p. 95–126.

Converse Philip, „The Nature of Belief Systems in Mass Publics“, Apter David (ed.), *Ideology and Discontent*, 1964, p. 206–261.

Dalton Russell J., *Citizen politics in Western Democracies: Public Opinion and Political Parties in the United States, Great Britain, West Germany, and France*, Chatham: Chatham House Publ., 1988.

Downs Anthony, *An Economic Theory of Democracy*, New York: Harper Collins Publishers, 1957.

Epperly Brad, „Institutions and Legacies: Electoral Volatility in the Post-Communist World“. Pranešimas, skaitytas metiniame MPSA Annual National Conference susitikime, Chicago, IL, 2008 04 03, <http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/2/6/8/1/2/p268123_index.html>, 2009 10 10.

Feldman Stanley, „Structure and Consistency in Public Opinion: The Role of Core Beliefs and Values“, *American Journal of Political Science* 36, 1988, p. 416–440.

Hamill Ruth, Lodge Milton, „Cognitive Consequences of Political Sophistication“, Lau Richard R., Sears David O. (eds.), *Political Cognition: The 19th Annual Carnegie Symposium on Cognition*, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1986, p. 69–94.

Hastie Reid, „A Primer of Information-Processing Theory for the Political Scientist“, Lau R. R., Sears D. O. (eds.), *Political Cognition: The 19th Annual Carnegie Symposium on Cognition*, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1986, p. 11–39.

Kendra Cherry, „What Is a Schema?“, *Psychology Dictionary*, <http://psychology.about.com/od/sindex/g/def_schema.htm>, 2011 02 26.

Kuklinski James H., Luskin Robert C., Bolland John, „Where is the Schema? Going Beyond the „S“ Word in Political Psychology“, *The American Political Science Review* 4 (85), 1991, p. 1341–1356.

Kumlin Stefan, „Ideology-driven opinion formation in Europe: The case of attitudes towards the third sector in Sweden“, *European Journal of Political Research* 39, 2001, p. 487–518.

Lau Richard R., Smith Richard A., Fiske Susan T., „Political Beliefs, Policy Interpretations, and Political Persuasion“, *Journal of Politics* 3 (53), 1991, p. 644–675.

Lau Richard R., „Political Schemata, Candidate Evaluations and Voting Behavior“, Lau Richard R., Sears David O. (eds.), *Political Cognition: The 19th Annual Carnegie Symposium on Cognition*, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1986, p. 95–126.

Lau Richard R., Sears David O., „An Introduction to Political Cognition“, Lau Richard R., Sears David O. (eds.), *Political Cognition: The 19th Annual Carnegie Symposium on Cognition*, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1986.

Lau Richard R., Sears David O., eds., *Political Cognition: The 19th Annual Carnegie Symposium on Cognition*, Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1986.

Lau Richard R., Redlawsk David P., „Advantages and Disadvantages of Cognitive Heuristics in Political Decision Making“, *American Journal of Political Science* 4 (45), 2001, p. 951–971.

Lodge Milton, McGraw Kathleen M., „Where is the Schema? Critiques“, *American Political Science Review* 4 (85), 1991, p. 1357–1364.

Oskamp Stuart, Schultz P. Wesley, *Attitudes and Opinions*, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, 2005.

Thomassen Jacques, „Empirical Research into Political Representation: Failing Democracy of Failing Models?“, Miller Warren, Jennings Kent and Mann Thomas (sud.), *Election at Home and Abroad*, Michigan : University of Michigan Press, 1994, p. 237–265.

Weakliem David L., „Public Opinion, Political Attitudes, and Ideology“, Hicks Alexander, Schwartz Mildred A. (sud.), *The Handbook of Political Ideology: States, Civil Societies and Globalization*, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, p. 227–246.

Žiliukaitė Rūta, Ramonaitė Ainė, „Vertybinės nuostatos ir rinkėjų balsavimas“, Ramonaitė Ainė (ed.), *Partinės demokratijos pabaiga? Politinis atstovavimas ir ideologijos*, Vilnius: Versus aureus, 2009, p. 122–157.

PRIEDAI

1 PRIEDAS. Tyrimo informantų argumentacijose grindžiant poziciją progresinių mokesčių įvedimo ir abortų uždraudimo klausimais išskirtos kognityvios schemos ir jų pagrindimas

Pastaba. Interviu išrašuose kalba netaisyta.

1 lentelė. Tyrimo informantų argumentacijose grindžiant poziciją progresinių mokesčių įvedimo klausimu išskirtos schemos ir jų pagrindimas

Klausimo formuluotė: „Netrukus išgirsite klausimus, kuriais daugelis žmonių turi labai skirtingas nuomones. Prašome garsiai pagalvoti ir pasakyti, ką Jūs manote šiais konkrečiais klausimais. Kodėl? Prašome kuo išsamiau pagrįsti savo atsakymą. Ar Jūs sutiktumėte, kad Lietuvoje būtų įvestas progresinis gyventojų pajamų mokesčio tarifas?“

Socialinis teisingumas	
1)	<p><i>Taip. Nes manau, kad dabar yra pakankamai didelė pajamų nelygybė. <...> Trūksta daugiau tos atsakomybės, tos priverstinės už socialinę valstybės politiką. <...> Mm. (01:35) nu pažvelkim tiesai į akis, kuris lietuvis, uždirbantis daugiau, yra nekaltas dėl to, kad jis uždirba daugiau? <...> Vis tiek aš manau, kad ammm... visuomenė turėtų pasidalinti atsakomybę pagal tai, kaip jie tai gali daryti, nes ne visi žmonės, kurie uždirba daug, jie, tarkim, savo noru prisideda prie kokios nors... labdaringos veiklos ir panašiai. Tiesiog nežinau, skatintų truputį tokį (galvoja) sąmoningumą, turbūt pačių piliečių, kad (pauzė) tie, kas uždirba daugiau, kad... kad jie tiesiog už tuos, kurie patys negali to pasiekti.</i></p> <p><i>(Studentė, turinti aukštąjį išsilavinimą, iš Vilniaus, 22 m., mėnesinės pajamos – 400–600 Lt)</i></p>
2)	<p><i>(Socialinis teisingumas labiau kaip antroji schema, minimas šalia racionalumo – viešosios erdvės raminimo funkcija) Aš manau, kad sutikčiau, kad būtų įvesti progresiniai mokesčiai, vien dėl to arba tikriausiai dėl to, kad viešojoje erdvėje tada būtų ramiau. <...> Kai nemaža dalis Lietuvos gyventojų yra ties skurdo riba arba dar žemiau, tai dėl to būtų kažkaip toks raminantis efektas tų mokesčių ir kita vertus tai toks kaip ir solidarokas, kaip solidarumo ženklas. Dėl to tikriausiai tokie du pagrindiniai būtų dėl ko sutikčiau.</i></p> <p><i>(Vilnietis studentas, baigęs aukštąjį mokslą, 25 m., mėnesinės pajamos – 801–1 000 Lt)</i></p>

3)	<p>(Socialinis teisingumas su efektyvumo atspalviu: tikslas – surinkti biudžetą) <i>Taip, bet tik visiems – ir aukštiems, ir žemiems. Kad būtų, nu kaip pasakyt, gautusi į biudžetą nemažos pajamos. <...> Gaudamas 20 000 jis mokėtų dar didesnį daleiskim mokesį, kadangi jo pajamos didelės ir jam visų tu pinigų tai nereikia pragyvenimui. O jis tuos pinigus gal tada ir panaudoja kažkur kažkokiems nereikalingiems, nešvariems tikslams kažkur tai gal. <...> Nee, aš ne už lygiavą, bet tik (vėl ryžtingai) daugiau gauni – daugiau mokėk.</i> (Vilnietis pensininkas. Išsilavinimas – aukštesnysis, 73 m. Mėnesinės pajamos – daugiau nei 1 400 Lt)</p>
4)	<p><i>Mažas pajamas gaunantys žmonės ir taip susiduria su dideliais sunkumais, patiria daug išlaidų, todėl atitinkamai mažė... mokėdami mažiau mokesčių, manau, sugebėtų susidurti ir turėti mažiau problemų... Tuo tarpu didesnes pajamas uždirbantys asmenys šiuo metu tikrai, manau, galėtų pagelbėti tokiu būdu valstybei ir... mokėti didesnius mokesčius. <...> Socialinė lygybė galbūt vyrauja įsivyras <...> daugiau dirbantys daugiau moka... tačiau... mažiau dirbantys – mažiau moka. <...> Tie mokėdami mažiau, turi daugiau pajamų, mokėdami daugiau jie vis tiek irgi nu... ne tiek nukenčia sakysim... tai tiek.</i> (Valstybinės įstaigos specialistas, turintis aukštąjį išsilavinimą, iš Vilniaus, 26 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)</p>
5)	<p>(Akcentuojamos ir ilgalaikės pasekmės) <i>Taip. Nes tai suteiktų geresnes galimybes žmonėms, kurie blogai gyvena. <...> Aš manau, kad tai būtų teisinga. Ir tai leistų šaliai geriau vystytis ir tolygiau vystytis pačiai šaliai.</i> (Vilnietis įmonės specialistas, baigęs aukštąjį mokslą, 23 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)</p>
6)	<p>(Provokuojant schema išlaikoma, tik daromos tam tikros išlygos) <i>Galvoju, kad patenkinti tam tikrus savo poreikius mums reikia tam tikro kiekio pinigų. Ir po to irgi yra būdas, kai tu patenkini savo poreikius, padėti visuomenei, ypač tiems, mažiau galintiems, arba remti švietimą, nu visa tai, kur eina mokesčiai, taip tu gali labiau prisidėti. Man atrodo teisinga, tas paskirstymas (akcentuoja). <...> Tai turi būti proto ribose. Ta prasme, tą progresinę aš vis tiek suprantu iki tam tikro lygio, <...> nu, kad būtų teisinga ta paskirstymo sistema.</i> (Vadovė, turinti aukštąjį išsilavinimą, iš Vilniaus, 29 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)</p>
7)	<p>(Schema, kurią mėginama taikyti po provokacijos, bet nesėkmingai) (7s) <i>Šiaip (pauzė) kiek esu girdėjusi nuomonių, tai kad tie, kurie gauna daugiau, jiems yra lengviau atiduoti didesnę mokesčių dalį ir dėl to galėtų valstybė išgyventi geriau, valstybės biudžetas turėtų daugiau lėšų ir t. t. Manau, kad tai yra iš dalies teisinga, kaip ir su pensijom dabar yra...</i> (Dirbanti studentė, turinti aukštąjį išsilavinimą, iš Vilniaus, 23 m., mėnesinės pajamos – 1400 ir daugiau)</p>

8)	(Socialinis teisingumas ir pagal terminiją galimas skirti krikščioniškasis solidarumas) <i>Manau, kad taip, pritariu. <...> Pirmiausia galbūt dėl to, kad turtingi žmonės, bent jau pas mus Lietuvoj, aš taip įsivaizduoju, nelabai remia tą valstybę... Ir savo tikėtai kapitalą augina. Čia galbūt tas vadinamas laukinis kapitalizmas. O tas gal labiau nešų į tai, kad padėk savo artimui, kuris mažiau uždirba, mažiau gauna, nes vis tiek eina bendram, valstybės labui. <...> O kitas dalykas, jeigu kaip dabar, sakykim, galbūt yra... (pauzė) Visi moka vienodai. Tai tas vargšas gal per daug moka. Kaip pasakyti... gal jam skūrą lupa...</i> (Pensininkas, įgijęs aukštąjį universitetinį išsilavinimą, iš Panevėžio, 59 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)
Racionalus politikos efektyvumo vertinimas	
9)	(Makroekonominiai politikos efektyvumo skaičiavimai) <i>Visgi progresinis mokeskis skatins kapitalo išėjimą iš Lietuvos... Tegul surenka tuos mokesčius, kurie dabar yra, ir užteks pinigų.</i> (Marijampolietė gydytoja, 66 m., mėnesinės pajamos – 1 000–1 200 Lt)
10)	(Išlyga – galbūt ne visai suprstas klausimas, tačiau bet koku atveju taikoma ši schema) <i>Jeigu mokesčių nemokėsim, tai iš ko tą valstybę išlaikyt?</i> (Verslininkas iš Kauno, 47 m.)
11)	<i>Manau, kad Lietuvoj gal net negerai, nes Lietuvoj dar per daug žmonės su tuo sovietiniu mentalitetu, tai vis tiek ten slėptų viską, savo pajamas, ir vis tiek visi mokėtų labai nedaug, kaip nors pasidarytų... Arba bent jau mokėtų vis tiek ne savo kategorijoj, kaip iš tikrųjų turėtų mokėt. <...> Manau, kad ir jie prieš būtų, nes jie gal irgi galvoja, kad ir jie vieną dieną daugiau uždirbs ir tada reikės daugiau mokėt.</i> (Laikinai emigravęs, nuolat darbą keičiantis vilnietis, 20 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)
12)	(Racionalumas – viešosios erdvės ramino funkcija, šalia minimas dar ir socialinis teisingumas) <i>Aš manau, kad sutikčiau, kad būtų įvesti progresiniai mokesčiai, vien dėl to arba tikriausiai dėl to, kad viešojoje erdvėje tada būtų ramiau. <...> Kai nemaža dalis Lietuvos gyventojų yra ties skurdo riba arba dar žemiau, tai dėl to būtų kažkaip toks raminantis efektas tų mokesčių ir kita vertus, tai toks kaip ir solidarokas, kaip solidarumo ženklas. Dėl to tikriausiai tokie du pagrindiniai būtų dėl ko sutikčiau.</i> (Vilnietis studentas, turintis aukštąjį išsilavinimą, 25 m., mėnesinės pajamos – 801–1 000 Lt)
13)	(Efektyvumo skaičiavimai kaip antroji preferencija, naudojama schema) ... <i>Manau, kad tai skatintų dar, nu ir tokį mokesčių slėpimą.</i> (Specialistas, baigęs aukštąjį mokslą, iš Panevėžio, 52 m., mėnesinės pajamos 801–1 000 Lt)

14)	<p>(Naudos įvairiapusė analizė – paminimas ir socialiniu teisingumu remtas argumentas, bet daugiau kaip priešprieša) <i>Lietuvoje kol kas manyčiau, kad nebūtų naudinga. Nes tie žmonės, kurie turi galimybę kelti ekonomiką, jie būtų apsunkinti. Ir apskritai tie mokesčiai nusukinėjami, atsirastų daug daugiau piktnaudžiavimo keičiant sistemą. <...> Mano vidinė nuojauta tarsi sako, ir žiūrint iš to socialinio teisingumo galvotum, kad būtų teisinga, kad tie, kurie turi daugiau, prisideda labiau prie socialinės gerovės kūrimo. Iš kitos pusės, tą gerovę jie kuriasi patys. Tu gauni geresnį darbą ir didesnę atlyginimą, tai yra tavo nuopelnas. Aš manau taip paprastai.</i> (Specialistė, turinti aukštąjį išsilavinimą, iš Vilniaus, 27 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)</p>
Pasiekimų teisingumas	
15)	<p><i>Šis mokesčių tarifas būtų ne visai teisingas, nes daugiau uždirbantis žmogus daugiau ir tam įdeda pastangų, protinių daugiau pastangų, kad sukurtų didesnę produktą ir už tai gautų didesnę atlyginimą. Ir, manau, <...> jis neturėtų būti skriaudžiamas didesniais mokesčiais. <...> Tai skatintų ne tai, kaip sakoma, teisingumą, bet skatintų, nu, neįvertinimą žmogaus.</i> (Specialistas, turintis aukštąjį išsilavinimą, iš Panevėžio, 52 m., mėnesinės pajamos – 801–1 000 Lt)</p>
16)	<p>(Pasiekimų teisingumas kaip ne pirmoji, bet dominuojanti schema) <i>Manau, neturėtų būti radikalus tas mokesčio pakeitimas, nes didesnę atlygį gauna tie žmonės, kurie įgyja aukštesnį išsilavinimą arba turi daugiau atsakomybių darbe ir būtų jau iš dalies nesąžininga ir būtų nesąžininga, jeigu tas mokestis paskui suvienodintų visų algas. <...> Iš kitos pusės, dabar svarstant, aš jau tuo abejoju, nes ir šiaip žmonės daugiau uždirbantys, jie daugiau mokesčių moka valstybei, procentiškai nuo savo atlyginimo sumos. (Tyla) Tai va, dabar verčiate šiek tiek abejoti savo pasirinkimu. <...> Tos labai didelės algos, jeigu jinai visa yra ant popieriaus, normaliai sutvarkyta, tai jie moka ir šiaip didelius mokesčius valstybei, kurių patys realiai, per savo gyvenimą, galima sakyti, neišnaudoja. Jie jau apmoka kažkam kitam.</i> (Dirbanti studentė, turinti aukštąjį išsilavinimą, iš Vilniaus, 23 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)</p>
Lygybe remtas teisingumas	
17)	<p><i>Lietuvoj per mažas pragyvenimo lygis, kad įvedinėt progresinius mokesčius (su pasipiktinimu). Labai reikėtų jau diferencijuot viską po mažą intervalą, kad galima būtų progresinius įvesti, kad būtų visiems vienodai... skaudžiai, taip sakant.</i> (Specialistas, baigęs aukštąjį mokslą, iš Vilniaus, 25 m., mėnesinės pajamos: 1 400 Lt ir daugiau)</p>
18)	<p>(Nesuprastas klausimas) <i>Geriau būtų. <...> Tai taip išeitų, kad ir vienodai nuskaičiuotų nuo kiekvieno žmogaus procentaliai, logiškai mažtant. Nu, pasisakyčiau.</i> (Vilnietis studentas, turintis aukštąjį neuniversitetinį išsilavinimą, 23 m., mėnesinės pajamos – 401–600 Lt)</p>

2 lentelė. Tyrimo informantų argumentacijose grindžiant poziciją abortų uždraudimo klausimu išskirtos schemas ir jų pagrindimas

Klausimo formuluotė: „Netrukus išgirsite klausimus, kuriais daugelis žmonių turi labai skirtingas nuomones. Prašome garsiai pagalvoti ir pasakyti, ką Jūs manote šiais konkrečiais klausimais. Kodėl? Prašome kuo išsamiau pagrįsti savo atsakymą. Ar Jūs sutiktumėte, kad Lietuvoje būtų uždrausti abortai?“

Religinė pasaulėžiūra – katalikiškoji schema	
19)	<i>Aš esu katalikė, aš gi negaliu kitokios nuomonės turėt, negu Katalikų bažnyčia skelbia.</i> (Marijampolietė gydytoja, 66 m., mėnesinės pajamos – 1 000–1 200 Lt)
20)	<i>(Šalutinis leitmotyvas) Esu pasimetusi. Iš katalikiškos pusės aš suprantu, ir man yra svarbu, kad tai yra žudymas. Iš kitos pusės, aš niekaip nesutikčiau, kad tai negalėtų būti daroma mediciniškai, dėl sveikatos. Tarkim dėl to dalyko aš niekad nesutikčiau, kad uždraustų.</i> (Specialistė, baigusi aukštąjį mokslą, iš Vilniaus, 27 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)
21)	<i>Taip, sutikčiau, kad būtų uždrausti abortai, nes Lietuva yra katalikiška šalis ir tai nėra priimtini dalykai. <...> Gyvybės naikinimas embriono pavidalu, ir tai irgi nusižengia katalikiškom normom.</i> (Specialistas, turintis aukštąjį išsilavinimą, iš Panevėžio, 52 m., mėnesinės pajamos – 801–1 000 Lt)
22)	<i>(Katalikiška argumentacija kaip antroji schema, šalia – tam tikras pasekmių pasvėrimas) Nes abortai tai žaloja, ne vien tik tai, kad gyvybę atima pagal katalikų, pagal Bažnyčios mokymus. Bet yra kitas dalykas, kad žaloja ir tą pačią moterį. Ir nevaisingom padaro, ir visokius kitokius dalykus. <...> Nežinau, čia jau yra įsikišimas į žmogaus... Gimimas apskritai vienaip ar kitaip yra tam tikra paslaptis. Ir surišta su gamta.</i> (Pensininkas, turintis aukštąjį universitetinį išsilavinimą, iš Panevėžio, 59 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)
Racionalus pasekmių apskaičiavimas, politikos efektyvumo vertinimas	
23)	<i>(Politikos efektyvumo vertinimas per „tautinio racionalumo“ prizmę) Būtinai, kadangi tauta mažėja ir reikia mum prieaugio didelio. <...> Atleistina ir įteisinga, bet čia jau būtų pavieniai, pavieniai atvejai. <...> Turi būt draudžiama. Turi būt draudžiama ir neleidžiama. Ir nu kaip sako, karo metais ten Vokietijoj kareiviai grįždami atostogų ar kur būtinai atseit turėjo palikti kažką tai. Taip ir mums, kadangi mūsų to padidėjimo tautos nesijaučia, daug išvažiuoja ir mes mažėjam, mažėjam. Tai būtinai reikia.</i> (Vilnietis pensininkas, aukštesniojo išsilavinimo, 73 m., mėnesinės pajamos – daugiau nei 1 400 Lt)

24)	<p>(Tas pats „tautinis racionalumas“ aptariamas kaip politikos alternatyva, bet nepatvirtinamas) <i>Iš kitos pusės, aš suprantu, kad čia būtų labai solidaru su lietuvių nykstančia tauta ir ten ją skatinti gimstamumą, ir šeimos politiką tokią keistą, tokiu keistu būdu plėsti. Bei jei čia tokiu būdu siekiama daugiau lietuvių padaryti, tai atrodytų keista, nes parama šeimai – ta ir mokestinė, ir lengvatinė – man atrodo, nėra labai pakankama.</i> (Vilnietis studentas, baigęs aukštąjį mokslą, 25 m., mėnesinės pajamos – 801–1 000 Lt)</p>
25)	<p><i>Jei uždrausi abortus legaliai, tai jų padaugės nelegaliai, jei padaugės nelegaliai, tai padidės daugiau infekcinių ligų ir panašiai.</i> (Vilnietis studentas, turintis aukštąjį neuniversitetinį išsilavinimą, 23 m., mėnesinės pajamos – 401–600 Lt)</p>
26)	<p>(Šalutinis leitmotyvas) <i>Kad žmogus pamatuotai priimtų sprendimą. Visiškai kištis, pasakyti, kad „ne“... vis vien tai vyks. Bet kuriuo atveju tai vyks. Vadina si, tai vyks nelegaliai, tai vyks nesaugiai.</i> (Specialistė, baigusi aukštąjį mokslą, iš Vilniaus, 27 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)</p>
27)	<p>(Dominuojanti schema) <i>Todėl, kad būna atveju, kai tų abortų iš tikrųjų reikia. Ir pirmas dalykas tai tikrai tų abortų skaičius sumažėtų neženkliai, padidėtų abortų, kurie būtų daromi nelegaliais būdais, skaičius ir tai labai atsilieptų, ir sveikatos požiūriu būtų didelė rizika ir šiaip... geriau kai viskas atliekama medicininėje įstaigoje ir normaliom sąlygom, nes, manau, kad tie, kurie norėtų pasidaryti tą abortą, surastų būdų, kaip jį pasidaryti. Ir kaip antras dalykas, kurį sakiau, kartais yra atveju, kuomet tas abortas yra, galima sakyti, atleis-tinas, laikyčiau tokiu išprievartavimo atvejus arba tuomet, kai vaikas matosi iškart bus nesveikas.</i> (Dirbanti studentė, turinti aukštąjį išsilavinimą, iš Vilniaus, 23 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)</p>
28)	<p>(Kaip antrosios schemos užuominos) <i>Manau, jeigu ateitų ta gyvybė ir jinai nesugebėtų normaliai vystytis ir gyventi tai... manau nuo to nebūtų geriau...</i> (Valstybinės įstaigos specialistas iš Vilniaus, išsilavinimas – aukštasis, 26 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)</p>
29)	<p>(Individo apsisprendimo racionalizacija – dominuojantis racionalus pasekmių vertinimas) <i>Jeigu yra žmogaus apsisprendimas, ir jis tikrai žino, kad to vaiko neaugins, tai... kodėl tas vaikas turėtų taip pat paskui vos ne būt atmestas, nemylimas ir laktys vos ne gatvėmis. Ir kur tikrai užaugs tiktai iš jo nei doras žmogus... Retas atvejis, kur nemylimi vaikai užauga ir išeina į žmones.</i> (Specialistas, turintis aukštąjį išsilavinimą, iš Vilniaus, 25 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)</p>
30)	<p>(Antroji taikoma schema) <i>Bet kuriuo atveju abortai... neišnyktų visiškai juos uždraudus, tai geriau būtų juos leisti. Taip bus ir saugiau.</i> (Studentas iš Vilniaus, 20 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)</p>

31)	(Racionalus politikos vertinimas ir alternatyvų siūlymas) <i>Draudimais gal labai daug ir nepadarytum, bet aš manau, kad reikalinga švietėjiška veikla. <...> Ne drausti, o įkalbinti, neleisti ir panašiai. Griežtas draudimas irgi naudos neduoda. Bus tie vadinami kriminaliniai abortai ir vis tiek vyks.</i> (Pensininkas, turintis aukštąjį universitetinį išsilavinimą, iš Panevėžio, 59 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)
32)	(Papildoma, antroji argumentacija) (Kiek sutrinka) <i>Na, tai... gal ir žmogus (apie nutraukiamą gyvybę), bet tai... Dabar kam reikalingas, ateina žmogus į pasaulį ir nėra kam jį prižiūrėti? Motina alkoholikas, ar narkomanas ar dar kažkas tai. Nu tai, sakylim, vėlgi yra toksai klausimas.</i> (Verslininkas iš Kauno, 47 m.)
Individualizmas	
33)	(Individualizmas, grindžiamas empatija) <i>Kadangi mano nuomonė yra tokia kintanti ir panašiai, tai aš labai suprascčiau tuos žmones, kurie ten tą vieną kartą lygtais arba nepagalvojo, arba ne iki galo ir taip atsitiko – kad visą laiką žmogus turėtų persigalvoti teisę ir nutraukti nėštumą. Tai dėl to prieštaraučiau tokiam siūlymui. <...> Nesuprantu, kam reikia taip reguliuoti.</i> (Vilnietis studentas, baigęs aukštąjį mokslą, 25 m., mėnesinės pajamos – 801–1 000 Lt)
34)	<i>Nu čia klausimas toksai, ką žinau. Sakyčiau, galbūt ne valstybės, o žmogaus. <...> Na, sakyčiau, tai yra kiekvieno žmogaus teisė pasirinkti. Ar jisai nori taip, ar jisai nori taip.</i> (Verslininkas iš Kauno, 47 m.)
35)	(Pagrindinis, dominuojantis leitmotyvas) <i>Bet aš nenorėčiau į tai iš politinės pusės gilintis. Aš norėčiau, kad turėtų pasirinkimą žmonės, tai yra labai individualus pasirinkimas.</i> (Specialistė, turinti aukštąjį išsilavinimą, iš Vilniaus, 27 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)
36)	(Individo apsisprendimo racionalizacija – dominuojantis racionalus pasekmių vertinimas) <i>Jeigu yra žmogaus apsisprendimas, ir jis tikrai žino, kad to vaiko neaugins, tai... kodėl tas vaikas turėtų taip pat paskui vos ne būt atmetas, nemylimas ir lakstys vos ne gatvėmis. Ir kur tikrai užaugs tiktai iš jo nei doras žmogus... Retas atvejis, kur nemylimi vaikai užauga ir išėina į žmones.</i> (Specialistas, baigęs aukštąjį mokslą, iš Vilniaus, 25 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)
37)	<i>Kiekviena moteris turi teisę apsispręsti, kaip jai yra geriau. <...> Vis tiek, kol tas vaikas yra moters viduje, tai jis yra tos moters (pauzė) tarkim, teisė ir pareiga elgtis taip, kaip jai atrodo protinga.</i> (Studentė, turinti aukštąjį išsilavinimą, iš Vilniaus, 22 m., mėnesinės pajamos – 400–600 Lt)

38)	<p><i>Manau, kad ne. Nes tai yra žmogaus pasirinkimo laisvė... <...> Įvedus tokį draudimą... tai vis tiek yra ribojama laisvė ir žmonės yra priverčiami elgtis taip ir ne kitaip... dėl to... na... kai yra pasilieinama pasirinkimo galimybė, tai vis tiek, aš manau, yra geriau... ir aišku... neribojama žmogaus laisvė, mintis... <...> Vis tiek likčiau prie tos savo nuomonės, kad... turi būti leista žmogui pasirinkti...</i></p> <p>(Valstybinės įstaigos specialistas, baigęs aukštąjį mokslą, iš Vilniaus, 26 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)</p>
39)	<p><i>Gal aš turėčiau ir kitokią nuomonę, jeigu man reikėtų darytis abortą, bet man neatrodo, kad galima primesti tokį pasirinkimą, kuris tau atrodo teisingas, kitiems žmonėms. Kad turėtų būti teisė rinktis.</i></p> <p>(Studentas iš Vilniaus, 20 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)</p>
Humanizmas	
40)	<p><i>Kad ir kas moteriai atsitinka <...> turi prisiimti atsakomybę, <...> dėl to, kad, manau, čia žudymas yra, bet koku atveju, nes, kad ir ten (pauzė), bet kada, iškart, sekančią dieną net, nes, nu jeigu net ir, nu, nėra ten, kaip pavadint (pauzė), nesvarbu man ten ar yra gyvybė, ar nėra gyvybės, ten žmogus ar ne žmogus, beeeet, jeigu nesikiši, tai po devynių mėnesių gali tapt žmogus.</i></p> <p>(Laikinai emigravęs, nuolat darbą keičiantis vilnietis, 20 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)</p>
41)	<p><i>Mano įsitikinimai, kad kiekvienas turi teisę į gyvybę. Ką reiškia abortai – kad kitas atima gyvybę iš kito. Ir taip kaip mes netoleruojame žudymo, kai mes esame suaugę, taip mes neturime toleruoti, kad būtų atimta... Nes ką reiškia abortas? Nužudyti mažą vaiką, ta prasme – embrioną, kuris jau yra žmogus.</i></p> <p>(Vadovė, turinti aukštąjį išsilavinimą, iš Vilniaus, 29 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)</p>
42)	<p>(Humanistinė pozicija, šalia įdomiai dar išryškėja valstybė kaip gynėja ir saugotoja) <i>Taip. Nes... žinau, kad žmogaus gyvybė yra nuo pat prisidėjimo, ir tai yra žmogžudystė, ir žmogžudystė man yra, kaip ir apskritai žmogui, nežmogiškas dalykas. Ir todėl kaip ir žmogžudystės nėra leidžiamos, taip ir abortai neturi būti leidžiami? <...> Bet draudimą aš matau tame, kad tame yra verslo potencialas, ir valstybės įsikišimas reikalingas tam, kad suvaldytų verslą iš mirties darymo. Aš matau, kad valstybė turi kištis į verslą ten, kur reikalinga jį sulaikyti nuo... nuo akivaizdaus blogio darymo. <...> Bet nu, tai nepakeičia pačios tiesos, ir tiesa yra, kad embrionas yra žmogus (pauzė, 1 sek.). Ir (pauzė, 1 sek.) bet kokie argumentai yra tiesiog tikrai (4 sek., pamąsto) kuriama dirbtinė tikrovė, na ir kuriamos dirbtinės gyvenimo taisyklės, pagal kurias paskui galima gyvent.</i></p> <p>(Vilnietis įmonės specialistas, baigęs aukštąjį mokslą, 23 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau)</p>

2 PRIEDAS. Tyrimo informantų sociodemografinės charakteristikos ir progresinių mokesčių įvedimo bei abortų uždraudimo klausimais taikytų kognityvių schemų seka

3 lentelė. Tyrimo informantų sociodemografinės charakteristikos ir progresinių mokesčių įvedimo bei abortų uždraudimo klausimais taikytų kognityvių schemų seka

		Progresinių mokesčių įvedimo klausimu taikoma schema			
		Socialinis teisingumas	Racionalus politikos efektyvumo vertinimas	Pasiekimų teisingumas	Lygybė remtas teisingumas
		Abortų uždraudimo klausimu taikoma schema			
		Religinė pasaulėžiūra – katalikiškoji schema	Racionalus politikos efektyvumo vertinimas	Individualizmas	Humanizmas
1	Laikinei emigravęs, nuolat darbą keičiantis vilnietis, 20 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau				
2	Studentė, turinti aukštąjį išsilavinimą, iš Vilniaus, 22 m., mėnesinės pajamos – 400–600 Lt				
3	Marijampolietė gydytoja, 66 m., mėnesinės pajamos – 1 000–1 200 Lt				
4	Vilnietis įmonės specialistas, baigęs aukštąjį, 23 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau				
5	Dirbanti studentė, turinti aukštąjį išsilavinimą, iš Vilniaus, 23 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau	II		I	
6	Vilnietis studentas, išsilavinimas aukštasis neuniversitetinis, 23 m., mėnesinės pajamos – 401–600 Lt				

7	Verslininkas iš Kauno, 47 m.				
			II	I	
8	Specialistas, baigęs aukštąjį mokslą, iš Vilniaus, 25 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau				
			I	II	
9	Vilnietis studentas, turintis aukštąjį išsilavinimą, 25 m., mėnesinės pajamos – 801–1 000 Lt	II	I		
			II	I	
10	Valstybinės įstaigos specialistas, baigęs aukštąjį mokslą, iš Vilniaus, 26 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau				
			II	I.	
11	Vilnietis pensininkas, turintis aukštesnįjį išsilavinimą, 73 m., mėnesinės pajamos – daugiau nei 1 400 Lt				
12	Studentas iš Vilniaus, 20 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau				
			II	I	
13	Specialistas, baigęs aukštąjį mokslą, iš Panevėžio, 52 m., mėnesinės pajamos – 801–1 000 Lt		II	I	
14	Specialistė, turinti aukštąjį išsilavinimą, iš Vilniaus, 27 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau	II	I	II	
		II	II	I	
15	Vadovė, baigusi aukštąjį mokslą, iš Vilniaus, 29 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau				
16	Pensininkas, turintis aukštąjį universitetinį išsilavinimą, iš Panevėžio, 59 m., mėnesinės pajamos – 1 400 Lt ir daugiau				
		II	I		

Paaškinimai: I – pirmoji, dominuojanti taikyta schema; II – antroji taikyta schema

SUMMARY**CONCEPTIONS OF JUSTICE AND MEASURES OF EFFICIENCY: FORMATION OF THE PEOPLE'S POSITIONS ON PROGRESSIVE TAXES AND LEGAL ABORTION ISSUES IN LITHUANIA IN TERMS OF COGNITIVE SCHEMA THEORIES**

The correspondence between public policies and the will of citizens is acknowledged with not much of doubt as the ideal and the main principle of the representative democracy. However, the question remains how the attitudes of citizens are formed. One of the possible explanations is grounded on the idea of cognitive shortcuts and specifically on recently neglected idea of cognitive schemata: people are using cognitive schemas (or specific mental frameworks, structures of knowledge) in the situations where their opinion (even on certain previously unconsidered question) is needed. Schemas are used as the mechanisms which empower people to form opinion on policy issues.

Findings from Western countries indicate political ideologies as the main cognitive schemas which help to form opinions in political field. In post-soviet countries such as Lithuania, however, such importance of ideology could be debated because of the low stability of party system, high volatility of citizens' electoral preferences and prevailing overall absence of the consistent ideological sets of peoples' attitudes.

In this paper, first results of the empirical research on latent structures forming the opinions on policy issues in Lithuania are presented. The revised schema theory is used as the theoretical background for the analysis of citizens' attitudes on two policy issues: introduction of progressive taxes and prohibition of abortion. By employing the method of semi-structured interviews eight cognitive schemas (four in each of the two fields) are found.

In the sphere of the informants' views on progressive taxes introduction, these schemas concentrates on the categories of social justice (attitude on the progressive tax issue is formed relying on concepts of solidarity, society's responsibility and relative importance of the earnings' size in the different income levels), "meritocratic" justice (attitude is formed through the logic of perceived injustice when harming with the progressive taxes people, who achieved more because of their successful efforts), equality-based justice (main principle held according to which the attitude is formed is simple equal hurts for all) and rational evaluation of policy efficiency (attitude is formed during some cost-benefit analysis of the proposed policy; the position on issue is positive if such concepts as mollification of public sphere prevails during the formation of attitude and negative if efficiency is measured through the capital outflow and citizens' frauds while collecting taxes). The position on the abolition of abortion meanwhile is formed using such cognitive structures, which are either same rational

evaluation of policy efficiency schema (position is grounded in cost-benefit analysis based on illegal and health endangering operations, social integration of abandoned children, shrinking population), or schemas, in their central categories corresponding to belief-structures such as catholic worldview (position is openly based on strict dogmas), humanism (in terms of emphasized value of human life itself, on which policy preference is based) or individualism (central are concepts of individual choice and right of decision).

As it could be seen, two superschemas can be defined (ignoring the level of abstraction though) – one based on loosely called moral principles (different notions of justice and traditional value-loaded belief systems), and one based on rational evaluation of efficiency (both of these superstructures are found behind both issues: behind possibly more economic, efficient-related field of progressive taxes, and the traditionally more moral-related topic of abortion abolition). This empirical evidence could add to the more normative discussion on blurring lines between different principles marking specific political fields.

Hence in this article the logic of arguments which leads to formation of specific positions on two policy issues in Lithuania is explored. Although this pilot research lacks representativeness and final list of cognitive schemas possible, it still not only registers main arguments on two issues, but also adds to deeper knowledge of the electorate, possible forecasts of political attitudes and, finally, may strengthen the ground for more meaningful communication between political elite and citizenry.